

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Ս. Էջմիածնի կառուցման 1600 ամեակի առիթով)

18. Սաի կաթողիկոսի ընտրութիւնը. — Ազգային ժողովը Սոյ և Աղթամարի կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը այսպէս ձևակերպելուց յետոյ Սեֆերեան Սիմէօն եպիսկոպոսին և Յովհաննէս Էֆէնտի Ֆրէնկեանին Սոյ կաթողիկոսական ընտրութեան տեսուչ է նշանակուած, որոնք Բ. Դրան մի պաշտօնեայի հետ 1871 թ. սեպտեմբերի սկիզբներին հասնում են Ադանա և Քաղաքական ժողովի հրահանգին համեմատ կազմում են դաւառական ընտրողական ժողովը: Հօկաւեմբերի 21 և 22 ժողովներում քուէարկութեամբ կազմում են վեց ընտրելիների ցանկը, ընտրելիներն էին.

1. Մկրտիչ եպ. Մարաշցի՝ առաջ. Բերիոյ 33 ձայն.
2. Ներսէս եպ. Վարժապետեան առաջ. Նիկոմիդիոյ 28 ձայն.
3. Մկրտիչ եպ. Խրիմեան պատրիարք Կ. Պօլսոյ 20 ձայն.
4. Արիստակէս եպ. Դերձակեան առաջ. Պաղատիոյ և Եօզղատի 17 ձայն.
5. Սիմէօն եպ. Սեֆերեան միաբան ս. Երուսաղէմի 12 ձայն.
6. Եսայի պատրիարք Երուսաղէմի 11 ձայն.

19. Քաղաքական ժողովի պահանջը նորընտիր կաթողիկոսից. — Այս ցուցակը հեռագրով հաղորդւում է

Կ. Պօլին՝ Քաղաքական Ժողովին, որը եղծելով ցանկից Կ. Պօլսոյ Մկրտիչ և Երուսաղէմի Եսայի պատրիարքների անունները, նոյն ցանկը հեռագրով վերադարձնում է Սըսոյ կաթողիկոսական ընտրողական Ժողովին՝ վերջնական ընտրութիւն կատարելու համար։ Ժողովը նոյն հոկտեմբերի 27-ին վերջին անգամ դումարուելով 35 քուէներէից 28 քուէով կաթողիկոս է ընտրում Բերիայի առաջնորդ Մարաշցի Մկրտիչ եպիսկոպոսին, որ 1860 թ. ս. էջմիածնում Գաղատիայի եպս. էր ձեռնադրուած։ Ընտրողական Ժողովի տեսուչները հեռագրով խնդրում են Կ. Պօլսոյ Քաղաքական Ժողովից ընտրութեան շուտափոյթ վաւերացումն։ Քաղաքական Ժողովը նոյն հոկտեմբերի 29-ին պատրիարքի ստորագրութեամբ յայտնում է. «վաւերացման ստիպողականութիւնը կը ճանաչեմք, բայց գիտէք թէ Ընդհանուր Ժողովը որոշած է յարաբերութեան խնդրէն ետք կատարել, որ հարկաւ կերկարի։ Ուստի կրնայ Մկրտիչ սրբազան հեռագրել մեզ, և վարչութեան անունն նամակ մը յանձնել ձեզ թէ, Ընդհ. Ժողովոյ յարաբերութեանց մասին ընելիք սնորհունքիւնը կընդունի, որպէս զի վաւերացումն անմիջապէս կատարուի, այն ատեն հեռագրով զինքը շնորհաւորելով՝ յիշատակութեան հրահանգը կրնամք տալ» (Հայրապ. Հայաստ. եր. 858)։

Անշուշտ, ոչ մի խելքը գլխին մարդ չի համաձայնի իւր մասին մի կարգադրութիւն ընդունել՝ նախապէս չիմանալով թէ ինչ է այն, մանաւանդ եթէ ընդունելը իւր կամքից կախուած լինի։ Մկրտիչ Մարաշցին, որի փառասիրութեան և շահասիրութեան անդուստ ձգտումն անց էր սահմանից, Քաղաքական Ժողովի կէս պաշտօնական կէս մտերմական, ի վերին երեսս՝ միամիտ առաջարկութեանը, որը պատրիարքի ստորագրութիւնն էր կրում, ձգձգում է յայտնել, թէ «յարաբերութեանց մասին ընելիք սնորհունքիւնը կընդունի»։ Մկրտիչ Մարաշցին իւր գործը վարպետութեամբ կարգի է դնում։ Սիմէօն եպիսկոպոսը նոյեմբերի 7-ին հեռագրում է պատրիարքի, թէ, «Սոյ կաթողիկոս ընտրուած Մկրտիչ Մարաշցին

Կենդրոնական Վարչութեան որոշածը յարգել կը խոստանայ», և նոյեմբերի 9-ին էլ՝ թէ, Մկրտիչ սրբազան յանձներ է իրեն վարչութեան անուան պէտք եղած խոսքմնագիրը»:

20. Ազգային ժողովի խաբուած լինելը. — Ազգային ժողովը 1871 թուի նոյեմբերի 12-ին ԼԴ. նիստին հաւատալով որ Մկրտիչ Մարաշցին տուել է պահանջուած խոստմնագիրը՝ վաւերացնում է նրան Սոյ կաթուղիկոս ընտրուելը. կաթուղիկոսի օծումն Կ. Պօլսոյ պատրիարք Մկրտիչ Խրիմեանցի յանձնարարութեամբ 1871 թուի նոյեմբերի 28-ին կատարում է Սիմէօն եպիսկոպոսը: Մկրտիչ Մարաշցին դառնում է կաթուղիկոս տանն Կիլիկիոյ, բայց խոստմնագիրը 1871 թուի նոյեմբերի 8-ին ուղղուած Կ. Պօլսոյ պատրիարքի անուանը, չէր այն, ինչ որ պահանջուած էր: Ահա խոստմնագրի էական կէտը... «Ուստի սոյն ամենածանր և փափուկ պաշտօնը վարելու եղանակին մէջ ինչպէս ս. Էջմիածնայ կաթուղիկոսը և ս. Երուսաղէմի պատրիարքը, նոյնպէս և նուազաւ ալ ազգային կենդրոնական ընդհ. ժողովոյ յօգուտ մեծի աթոռոյս Կիլիկիոյ և Հայաստանեայց ս. եկեղեցւոյ ըրած որոշումները յարգել կը խոստանամ»:

Սոյ Մկրտիչը խոստանում է յարգել Ազգային Ընդհ. ժողովի, յօգուտ մեծի աթոռոյն Կիլիկիոյ, որոշումները ս. Էջմիածնի կաթուղիկոսի և ս. Երուսաղէմի պատրիարքի նման: Ինչ կասկած որ այս խոստումն արժանի էր այն առաջարկութեան՝ որ եղել էր նրան հոկտեմբերի 29-ին: Ս. Երուսաղէմի պատրիարքի անունը խոստմնագրում մէջ բերելը բոլորովին աւելորդ էր. որովհետեւ «յարաբերութեանց մասին ընելիք տնօրէնութիւնը» Էջմիածնի, Սոյ և Աղթամարայ կաթուղիկոսութիւնների միջև էր ծագած: Մկրտիչ Մարաշցին հէնց առաջին օրից, դեռ չօծուած, իրան և իւր հետ Սոյ աթոռը հաւասարացնում է Էջմիածնի աթոռին, և «յարաբերութեան մասին ընելիք տնօրէնութիւնը» խոստանում է յարգել, եթէ կը լինի այն յօգուտ մեծի աթոռոյն Կիլիկիոյ: Սոյ Մկրտիչը այս խաղը ան-

պատիժ խաղալուց յետոյ շարունակեց իւր ռանձգութիւնները ամենայն Հայոց հայրապետի և Կ. Պօլսոյ կենդրոնական վարչութեան դէմ: Մահը միայն վերջ դրեց նրա՝ ազգային իշխանութեան դէմ բռնած վնասակար ընթացքին և Կիլիկիայի տան համար ոչ միայն ապարդիւն, այլ և վնասակար պաշտօնավարութեանը: Աններելի փառափրութիւնն ու ընչասիրութիւնը և յաւակնութիւնները Կ. Պօլսոյ կենդրոնական վարչութիւնից անկախ գիրք ըստանալու, չափ ու սահման չունէին:

21. Գէորգ Դ.-ի վերաբեմումներ դէպի Սսի եւ Աղքամարի կաթողիկոսութիւններ. — Հանգուցեալ Գէորգ Դ. նախատեսելով այս ամենը, ամեն ջանք գործ էր գնում հարկադրել Կ. Պօլսոյ կենդրոնական վարչութեանը, որ Սոյ խնդրում զգուշութեամբ վարուի. նա իւր խիզախ ընաւորութեամբ խնդրին շատ սուր կերպարանք տուեց՝ Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները ապօրինի, հերձուած և հետեալ համարելով և պատրիարքարանից վերին աստիճանի գծկամակ մնալով: Դէպի պատրիարքարան ու ժամանակի պատրիարքը իւր գծգոհութիւնը յայտնում էր հանգուցեալ Գէորգ կաթողիկոսը Տաճկաստանից եկած եպիսկոպոսացուների ձեռնադրութեան ժամանակ, որին ականատես և ականջալուր ենք եղել: Նա պատրիարքարանի վարժունքը համարում էր գրծումն այն ուխտի, որ տրուած էր Մայր Աթոռին հաւատարիմ մնալու համար: Այդ ժամանակ համարեա դադարեց ձեռնադրութիւնը Տաճկաստանի եպիսկոպոսներէ: Երկու անձն ենք յիշում, որ եկան այդ ժամանակ ձեռնադրուելու, մէկը՝ Խորէն Աշղեան՝ Արմաշու վանահայր միւսը Մամբրէ Մամիկոնեան՝ Մշոյ ս. Կարապետի վանքի:

22. Սսի Մկրսչի ռեզիդենսներ. — Նրանք, որոնք նպատակ էին Սսի կաթողիկոսութեան խնդրին յօգուտ Մկրտիչ Մարաշեցու, վերջինիս ռանձգութիւնների ժամանակ դադարած էին Կենդրոնական վարչութեան ղեկավարը լինելուց: Գէորգ կաթողիկոսը տեսնելով, որ իւր ազգարարական կոնդակները Կ. Պօլսոյ կենդրոնական վարչ-

չութեան մէջ պատշաճաւոր ուշադրութեան չեն առնւում, խնդրի ամենասուր ժամանակին ստիպուեց ձեռնադրութեան ժամանակ եպիսկոպոսացուներին հարկադրել, որ ս. Էջմիածնին ու նրա դահակալ ամենայն հայոց հայրապետին հաւատարմութեան երդումն տալիս՝ ապօրէն, հետեալ և հերձեալ համարեն Սսի և Աղթամարի աթոռները: Այս կէտը երգման թղթի մէջ հետեւեալ բանաձեւն ունի. «Երրորդ, խոստանամ և ուխտեմ հաւատարիմ լինել սրբոյ Էջմիածնի մինչև ցովածան կենաց իմոց, և կալ մնալ հլու հպատակութեամբ ի ներքոյ իշխանութեան և հրամանաց սրբոյ Կաթողիկէ Մայր Աթոռոյս, յորում ընտրութեամբ հոգւոյն սրբոյ անդստին յառաքելոցն սրբոց ի նախկին Լուսաւորչացն հայաստան աշխարհիս և յօրինաւոր յաջորդէ նոցին ի սրբոյն Գրիգորէ առաքելաշաւիղ հայրապետէ մերմէ անընդհատ դասաւորութեամբ և ուղիղ յաջորդութեամբ բաղմեալ կայ այսօր Տ... կաթողիկոս ամենայն հայոց և օրինաւոր յաջորդաց նորին, յարգելով և կատարելով զամենայն հրամանս, որ ի սրբոյ Աթոռոյ աստի ի վերայ իմ դնիցեն, ոչ երբէք ի կողմն ելանել այլոցն կաթողիկոսական անուանեալ անվաւեր աթոռոց, ոչք հետեալ կան մինչև ցայսօր ի միոյ միայնոյ երևելի գլխոյ եկեղեցւոյս հայաստանեայց՝ ի Սիս և յԱղթամար, այլ մանաւանդ հոգ ի մտի դնել միշտ ի մի միաբանութիւն ժողովել զհամօրէն որդիս սրբոյ Լուսաւորչին ընդ միով իշխանութեամբ յաջորդաց սրբոյ Աթոռոյս»: Տ. Գէորգ Դ. 1876 թուին տպագրել տալով եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան Մաշտոցը, դրեց այնտեղ և երգման օրինակը մէջ բերուած հատուածով:

23. Մանուսկագոյն վեղար. — Սոյ Մկրտիչ կաթողիկոսի ռոնձգութիւնները վերջ չունէին, փառասիրութիւնը անսահման էր: Կ. Պօլսոյ Կենդ. Վարչութիւնը, որ նպաստել էր Սսի կաթողիկոսական խնդրին, որի մէջ և ներսէս եպիսկոպոս Վարժապետեան, փոշմանել էր, բայց արդէն ուշ էր: Մկրտիչ կաթողիկոսը առարկելով որ Սսի Աբրահամ կաթողիկոսը, ընտրուած 1740 թուին, մանուշա-

կազմին վեղարով գնաց Հռովմ, և սրանից եղբակացնելով՝ որ Սսի կաթուղիկոսները ուրեմն մանուշակազոյն վեղար էին գործ ածում, ինքն ևս սկսեց նոյն գունով վեղար գործածել:

Մանուշակազոյն վեղարի խնդիրն ևս բաւական ժամանակ յուզեց Կ. Պօլսոյ Կենդրոնական Վարչութեանը, սակայն Մկրտիչ կաթուղիկոսը անողոք մնաց: Արքահամ պապական եպիսկոպոսը Սսի կաթուղիկոս կոչումն կրում էր որպէս տիտղոս, որպիսին կրում են մինչև ցայսօր Կ. Պօլսոյ հայ կաթողիկոսների պատրիարքները: Արքահամ Աթարը մի վաճառական էր, սա Լիբանանու Մառոն պատրիարքի հաճութեամբ մի վանք հաստատեց: Հետըհետէ ընդարձակուեց այս վանքը և կարեւոր դիրք ստացաւ: Բերիայի (Հալէպ) Արքահամ եպիսկոպոսը դուրս գալով Կ. Պօլսոյ Հայոց պատրիարքարանի իրաւասութեան տակից՝ Բերիայի հայ կաթողիկ ժողովրդից 1740 թ. կաթուղիկոս ընտրուեց և անձամբ գնալով Հռովմ հայ կաթողիկ միաբանութեան կաթուղիկոս հաստատուեց: Արդ, եթէ Սսի Մկրտիչ կաթուղիկոսը գիտէր, որ Արքահամը ծիրանի վեղարով է գնացել Հռովմ, պէտք է գիտենար, որ նա իբրև կաթողիկ է ծիրանի վեղար դրել, ուրեմն, ինքն հայ մնալով՝ իրաւունք չունէր հայ եկեղեցու օրէնքներին և սովորութիւններին հակառակ ծիրանի վեղար դնել:

24. Մկրտիչ կաթողիկոսի ընթացքը ընդհանուր կաթողիկոսի ընտրութեան ժամանակ. — 1882 թ. դեկտեմբերի 6-ին վախճանուեց Տ. Գէորգ Գ.: Ս. Էջմիածնի Սինոդը հայրապետի մահը հաղորդեց Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանի միջոցով Տաճկաստանի հայերին, և իւր ժամանակին էլ պաշտօնաթղթերով հրաւիրեց թեմերից մի մի հոգեւորական և աշխարհական պատգամաւորներ մասնակցելու հայրապետի ընտրութեան համար ս. Էջմիածնում 1884 թ. մայիսի 7—9 գումարուելիք համազգային ժողովին:

Կ. Պօլսոյ Ներսէս պատրիարքը 1884 թ. յունվարի 1-ին թ. 190 գրութեամբ Տաճկաստանի Հայոց վիճակաւորներին հետ հրաւիրում է Սսի Մկրտիչ կաթուղիկոսին և

նրա վիճակայիններին էլ մասնակցելու ու ԼՂմիածնի ամե-
 նայն Հայոց հայրապետի ընտրութեանը։ Կաթողիկոսի
 յանձնարարութեամբ Կիլիկիայի հոգևորականներից 4 ե-
 պիսկոպոս, 3 ծայրագոյն, 1 հասարակ վարդապետ և 4
 քահանայ 1884 թուի փետրվարի 5-ին ուղղում են կա-
 թողիկոսին մի թուղթ (Արարատ 1884, մայիս, երես
 186—87), որ այսպէս է սկսում. «Կիլիկեան ու Աթուոյս
 հայոց միաբան սինոդական ծառայք...»։ Այս թղթի
 մէջ սսեցիք ասում են. «Ի Կիլիկեան ընդհանրական կա-
 թողիկոսութենէ Արարատեան ու Աթուոյն կաթողիկո-
 սութեան բաժանման թուականէն ի վեր ոչ ոք ի հոգելոյս
 կաթողիկոսաց սրբոյ Աթուոյս մասնակցած է ընտրու-
 թեանց սրբազան կաթողիկոսաց Արարատեան ու Աթու-
 ոյն, և ոչ ու կաթողիկոսունք նոյն ու Աթուոյ մասնակ-
 ցած են ընտրութեանց ու կաթողիկոսաց ու Աթուոյս»,
 որ 1866 թուին Գէորգ Դ. կաթողիկոսի ընտրութեանը
 Սոի Աթուը չէ մասնակցել, եթէ մասնակցած էլ լինէր,
 «այս անգամ պարտաւորեալ չէ մասնակցիլ ընտրութեան
 ու կաթողիկոսի Արարատեան ու Աթուոյ, քանի որ նոյն
 Աթուն Կիլիկեան ու Աթուս անվաւեր, զկաթողիկոսու-
 թիւնն հետեալ եւ հետձեալ և զժողովուրդն մեռեալ հը-
 րատարակած է կոնդակօք վերջին դահակալին իւրոյ...»,
 ուստի և գրում են. «Միաձայն հաւանութեամբ որոշեցինք
 որ ու Աթուս (Սոյ) չը մասնակցի ընտրութեան ու կա-
 թողիկոսի Արարատեան ու Աթուոյ, որպէս զի... իւր
 այդ ոչ-մասնակցութեամբն թէ առ ինքն առաջարկեալ նո-
 րաձեռութիւնը հերքած և մերժած լինի առ ի պաշտպա-
 նութիւն իւրոյ վեցդարեան հնաւանդ դրութեան և թէ
 ըստ վերոյիշելոյն ապօրէն հրատարակութեամբ և արար-
 քով Հայաստանեայց առաքելական ու եկեղեցւոյ օրինաց
 հակառակ գործող Արարատեան Աթուն զգուշութեան և
 պարտուց ու իրաւանց ճանաչման դաս մը տուած լինի,
 որպէս երբեմն ըրած էր հոգելոյս կաթողիկոսն Կիլիկիոյ

Տ. Սիմէօն առ հոգեւոյս կաթողիկոսն Արարատայ Տ. Փիլիպպոս ուղղելով պաշտօնական գիր մը՝ Այս թղթի մէջ ներսէս պատրիարքը անուանուած է Սսի միաբան։

Կ. Պօլսոյ կաթողիկոսական Յանձնաժողովի կողմից ներսէս պատրիարքը մարտի 6-ին 1884 թուին Սսի կաթողիկոսին ուղղած մի դրութեամբ (Արարատ 1884 թ. մայիս. եր. 188—95) կէտ առ կէտ հերքում է Սսեցիներին պատճառաբանութիւնները և յորդորում «հաստատուն պահել զկապ միութեան սրբոյ եկեղեցւոյս և ի բաց թողուլ զամենայն հակառակաբանութիւն . . . » :

Պատրիարքի այդ թղթից մենք իմանում ենք որ, Կիլիկիայի կաթողիկոսութեան վերաբերեալ մի ծրագիր է կազմուած, որ 1881 թուի հոկտեմբերի 26-ին Մկրտիչ կաթողիկոսը ընդունել է և դարձրել պատրիարքարանին գլխով «ընթերցաբ և հաւանելով ստորագրեցինք». իսկ այդ ծրագրի առաջին յօդուածում ասուած է. «Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռոյ Գահակալն լինելով միմիայն ընդհանրական Հայրապետն ումենայն հայոց, որոյ ընտրութեան կը մասնակցին նաև Կիլիկիոյ թեմականք, Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսն ճանչցած է, կը ճանչնայ և պիտի ճանչնայ նորա գերագահութիւնը» :

Մի տարի առաջ Սսի Մկրտիչը ստորագրութիւն է տալիս թէ «միայն ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի Գահակալն է ամենայն Հայոց ընդհանրական հայրապետ». այս բանը քարոզում է եկեղեցում, և, Կ. Պօլսոյ ս. Երրորդութեան եկեղեցում՝ պատարագելիս՝ յիշում է Գէորգ Դ-ի անունը. մի տարի յետոյ, Սիսն է անուանում ընդհանրական աթոռ իսկ Էջմիածինը հատուած։ Մի տարի առաջ ասում է ս. Էջմիածնի ընդհանրական հայրապետի ընտրութեանը կը մասնակցեն նաև Կիլիկիոյ թեմականք. մի տարի յետոյ գրում է թէ իրանք ամենեւին մասնակցած չեն եղել Էջմիածնի կաթողիկոսի ընտրութեանը, և 1884 թ. ընտ-

ըութեանը մասնակցելու հրաւերը անուանում են նորա-
ձեռութիւն: Առ այս ներսէս պատրիարքը գրում է. «Յուշ
ածեմ Ձեզ զի յընտրութիւն Հայրապետի ամենայն Հայոց
յամի 1866, ըստ որոշման Ազգային Երեսփոխանական Ժո-
ղովոյ, աթոռն Կիլիկիոյ մասնակցեցաւ, և ես ինքն էի
յայնժամ, որպէս գիտէք, Փոխանորդ աթոռոյդ՝ ընտրեալ
ի կաթողիկոսական Տեղապահէ աթոռոյն, և յանուն վի-
ճակիդ մասնակցեցայ յընտրութիւն կաթողիկոսին ամե-
նայն Հայոց թէ՛ յեկեղեցական վիճակային ժողովի, և թէ՛
յԱզգային Երեսփոխանական ընդհանուր ժողովի . . . »:

Ներսէս պատրիարքը անհերքելի ապացոյցներով հաս-
տատելով որ սսեցիք միշտ ընդունել են ս. Էջմիածինը
որպէս Մայր Աթոռ և նրա գահակալը յաջորդ Ս. Լուսա-
ւորչի, ասում է. . . . «Նախորդն Ձեր Տէր Կիրակոս Բ. թդ-
կնքէ կանոն և գիր գաշնագրութեան . . . յամի Տեառն
1856 ի հնգետասան աւուր ամսեանն յուլիսի, որոյ մետա-
սաներորդ վերջին յօդուածն է այսպէս. «Որովհետեւ Միա-
ծին Որդին Բանն Աստուած էջ ի յԱրարատ ոսկի ուռամբն
հարկանելով զերկիր գրեաց զտեղին լուսանկար զառաջին
եկեղեցին ազգիս Հայոց՝ ուստի ստացաւ անուն Էջմիա-
ծին, վասն որոյ լրութիւն ազգիս Հայոց ըստ աստուածա-
յին յայտարարութեան զնա ճանաչէ գլուխ և Մայր Ա-
թոռ, թէ և գահակալք Նորին Լուսաւորչեան ս. Աթոռոյ
ի ժամանակս թագաւորութեան Հայոց աստանդական տա-
րաշրջութեամբ երթային ընդ թագաւորի և ի տեղիս տե-
ղիս Հայրապետանոց հաստատեցին. բայց ի բառնիլ իս-
պառսպուռ թագաւորութեան Հայոց յամենայն տեղեաց՝
յատկացաւ ս. Էջմիածին լինել Մայր Աթոռ եւ Հայրա-
պետանոց ազգիս լրութեան. զայս այսպէս ճանաչելով՝
հպասակիս Գահակալի Լուսաւորչեան Մայր Աթոռոյ սըր-
բազնակատար կաթողիկոսի ամենայն Հայոց և մնամ ընդ-
կամօք և ընդ հրամանաւ Նորին Վեհապետի յամենայն
ժամ և յամենայն դէպս» — Այս հատուածին աւելցնում է
հանգուցեալ պատրիարքը. «Ձայս քանիցս յայտարարեալ
է ինձ նոյն արժանայիշատակ նախորդն Ձեր Տէր Կիրա-

կոս, պատրաստ ցուցանելով զանձն ընդունելոյ զամենայն կարգադրութիւնս, զորս արասցէ Կենդրոնական Վարչութիւնն, և ընդունելով զնախագահութիւն Էջմիածնի։ Որպէս և մեք, յորժամ զառաջին եպիսկոպոսական պատարագն մատուցանէաք ի ս. Տաճարին Սոյ, սովին դաշամբ յիշեցաք նախ զանուն կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Տեառն Մատթէոսի, յամին 1862, ի ներկայութեան անդ Տեառն Կիրակոսի, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։ Այս ասելով հանդուցեալ պատրիարքը կամենում է հասկացնել որ ինքն Սսում ձեռնադրուելով հանդերձ տեղւոյն կաթողիկոսի հետ ընդունել են ս. Էջմիածնի կաթողիկոսի նախագահութիւնը և կախումն ս. Էջմիածնից, և յիրաւի, ներսէսը իբրև եպիսկոպոս պաշտօնավարելով ս. Էջմիածնին վիճակուած (Նիկոմիդիայի, Կ. Պօլսոյ) թեմերում, նախ քան պատրիարք ընտրուելը՝ դալիս է ս. Էջմիածին և ս. Իջման սեղանի առաջ երգման ուխտով էլ հաստատում է իւր հաւատարմութիւնն ու հպատակութիւնը ս. Էջմիածնի Մայր տաճարին ու նրա Գահակալին։

Հանդուցեալ պատրիարքը ակնարկելով 1881 թուի հոկտեմբերի 26-ին յիշեալ ծրագիրն դրում է Մկրտիչ կաթողիկոսին. «Եւ ըստ այսմ յայնմհետէ և այսր բարձան ամենայն հերձեալ կամ հետեալ բանք անախորժք, մինչդեռ բանդդ այդորիկ ասացեալ են յառաջ քան զստորագրութիւն Ձեր զայս, վասն որոյ աւելորդ իմն էր յիշատակել զբանսն զայնոսիկ, իբրու թէ նոր ինչ իցեն, և թէ Աղգն հաւան գտանիցի ընդ այդ»։ Այսպէս ուրեմն հարթուած էր տարաձայնութեան մեծ կնճիռը։ Բայց Սոի Մկրտիչը, չը նայելով որ ինքն իւր ստորագրութեան մէջ միշտ գործ էր ածում ս. Էջմիածնի միաբան եպիսկոպոս տիտղոսը, ձեռնադրութեան ժամանակ ևս ուխտել էր ընդունելու Մայր Աթոռի գահակալին «Եպիսկոպոսապետ և ծայրագոյն պատրիարք համազգական նախամեծար Աթոռոյ Մայր եկեղեցւոյ սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի և կաթողիկոս ամենայն Հայոց», թէ իւր բաղմամեայ եպիսկոպոսութեան և թէ Սսում կաթողիկոս օծուած օրը յիշատակել էր ամե-

նայն Հայոց հայրապետին, այնու ամենայնիւ՝ յամառուած մնաց իւր հակառակասիրութեան մէջ։

Մենք Արարատի 1884 թ. մեր խմբագրութեամբ հրատարակուած մայիս ամսատետրից քաղուած օրէն մէջ բերինք Սօի միաբանների թուղթը և պատրիարքարանի պատասխանը, որովհետեւ դրանք շատ լաւ պարզում են մեր նպատակին ենթակայ խնդիրը։

25. Աջապահեանք. — Մկրտիչ Մարաշցու ընտրութեամբ Սօի կաթողիկոսական աթոռը ազատուեց Աջապահեանների ձեռքից, որոնք ժառանգաբար 1734—1866 տիրում էին այդ աթոռին։ Ահա թէ ինչպէս յառաջացան Աջապահեանք։ Հէքիմ օղլի Ալի փաշան Սօի Գրիգոր կաթողիկոսից հիւրընկալութիւն վայելելով՝ ասել էր. եթէ վեղիր դառնամ, արքունի հրովարտակ կըտամ Սօի կաթողիկոսարանը նորոգելու համար։ Աջապահեան Ղուկասը, որ Գրիգոր կաթողիկոսի աշակերտը լինելով ներկայ էր այդ խոստմանը, Բերիոյ առաջնորդ եղած ժամանակ երբ լսեց, թէ Հէքիմ օղլի Ալի փաշան վեղիր է դարձել՝ ըշտապեց Կ. Պօլիս և 1734 թ. ստացաւ Սօի կաթողիկոսարանի նորոգութեան և իւր ու իւր ցեղի համար ժառանգաբար կաթողիկոսանալու հրովարտակը։ Աջապահեան կաթողիկոսներից օրինական կարգով կաթողիկոս ընտրուել և ընական մահով վախճանուել են շատ սակաւները։ — Աջապահեան առաջին կաթողիկոս Ղուկասը 1734 թուին հաստատուելով 1737-ին դահընկէց եղաւ։ Նրան յաջորդեց իւր եղբայր Միքայէլը 1737—57. Ինչպէս գրում է Սիմէօն կաթողիկոս Երևանցին Զամբում (գլ. ԺԲ, եր. 78—89) սա երկու անգամ գնում է Կ. Պօլիս ս. Էջմիածնին վիճակուած թեմերը գրաւելու. երկու անգամ էլ հեռացում է այնտեղից. «Գիշերայն հալածեցին ի քաղաքէն և ի սրբոյ Էջմիածնի վիճակէն իսկ։ Արքունական հրովարտակաւ հանին զնա ի քաղաքէն և ի վիճակէն Էջմիածնի, այնպէս որ, մի ևս կոխեցէ զվիճակս սրբոյ Էջմիածնի կաթողիկոսն Սըսոյ» (տես և Հայրապ. Հայաստ. եր. 464—66)։ Ղուկասի միւս եղբայր Գաբրիէլը (1757—70 թ.) սեպտեմբերի 10-ին

սպանուեց Սսի բռնաւորից, Ղուկասի եղբօրորդի Եփրեմը (1771—84 թ.) թունաւորուած է Սսի իշխողից ու վախճանվում, Թորոս Դ. Սսեցի (1784—1801) յօշոտուած է Խօղան օղլուց, Թորոսի եղբօրորդի Կիրակոս Ա. 1801—22 թ. թունաւորուած է տեղի իշխողից, Կիրակոսի եղբօրորդին Եփրեմ Բ. Աջապահեան 18 տարեկան հասակում (1822—33) կաթուղիկօսանում է, բայց հրաժարուելով հեռանում։ Միբայէլ Բ. (1846—58 թ.) Սսի աթոռը յետին անշքութեան է հասցնում, շատ անգամ իւր ապօրինի դօրձերի համար յանդիմանւում Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանից Կիրակոս Բ. (1858—66) վերջին Աջապահեանն էր, սրամահից յետոյ Նիկողայոս եպիսկոպոսը 1866 թ. յունիսի 11-ին գրաւեց Սսի աթոռը դիշերայն գաղտուկ օծուելով։ Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանը կամ Կենդրօնական Վարչութիւնը գահընկէց արեց Նիկողայոսին և ուղարկեց Արմաշու վանքը։ Նիկողայոսը իւր կեանքի վերջին օրերին վերագարձաւ Կիլիկիա և 1880 թուին վախճանուեց Ագաւնայում (Արաքս 1894—95 թ. գիրք Ա. եր. 123)։

Աջապահեաններից արժանաւոր հանդիսանում են. Եփրեմ Ա. (1771—84 թ.) որպէս գրագէտ։ Սա գրել է Կիլիկիոյ տան կաթուղիկօսութեան, ի մասնաւորի՝ Աջապահեանների պատմութիւնը, և Կիրակոս Ա. (1801—22 թ.) որպէս շինարար։ Սա նորոգել է Սսի Հայրապետանոցը և պարսպապատ արել։ Կիրակոսը Սսեցիներից կոչւում է Կիրակոս Մեծ։

26. Սսի Մկրտչի հակազգային քննադատ. — Ժառանգաբար իրար յաջորդող (1734—1866 թ.) Աջապահեան կաթուղիկօսներից յետոյ առաջին անգամ օրինաւոր կարգով ընտրուած է Մկրտիչ Մարաշեցին։ Սա եթէ կամենար կարող էր խաղաղասիրութեամբ, օրինական կարգերից չըջնդուելով, շինարարութեան և բարեկարգութեան համար դօրձ գնելով իւր եռանդը՝ արդարացնել ընտրողների գէպի ինքն տաճած համարումն։ Բայց նա, այս բաներից և ոչ մին արեց. Մկրտիչ Մարաշեցին վախճանուեց 1894 թ. նոյեմբերի 14-ին, օրի յաջող պատկերը և կեն-

սագրութիւնը զետեղուած է «Արաքս» հանդիսում (1894 — 95 թ. գիրք Ա. եր. 121—137)։

Այդ կենսագրականի մէջ ի միջի այլոց կարգում ենք, «Կը յիշեմ միայն—իրբե սպասական նիւթ — նոյնիմաստ երկու թագրիրներ, զորս նորին սրբազնութիւնը ասկէ տասն տարի առաջ կուղղէր Օսմանեան մեծ եպարքոսին և դատական նախարարին։ Այդ գրութեանց մէջ հանգուցեալ կաթուղիկոսը կը յայտնէ, թէ իր աթոռին իրաւանց դէմ Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանի կողմէն անիրաւ ձեռնմխութիւն կը լինի ի նպաստ Ռուսիոյ (իմա էջմիածնի) կաթուղիկոսութեան, թէ «Միացեալ Ընկերութիւն» անուանեալ մի մարմնոյ կողմէ խռովարկունք կը խրկուին Կիլիկիոյ քաղաքները, թէ ինքն Օսմանեան պետութեան ծառայելու նպատակաւ միայն ստանձնած է կաթուղիկոսական պաշտօնը և թէ իր ամսաթոշակներուն անվճար մնալէն յուսահատած՝ վանքը վաճկելու և բանալիները Ադանայի նահանգապետին յանձնելու պիտի հարկադրուի»։

Այս փոքրիկ հատուածի մէջ ճշգրտեամբ պատկերացած է Մկրտիչ կաթուղիկոսը. նա ամենայն հայոց հայրապետութիւնը համարում է միայն Ռուսիոյ հայրապետութիւն կամ կաթուղիկոսութիւն, նա Միացեալ Ընկերութեան Կիլիկիա ուղարկած ուսուցիչներին անուանում է խռովարկունք։ Նա Օսմանեան տէրութեանը ծառայելու նպատակով է միայն ստանձնել կաթուղիկոսութիւնը։ Նա սպանում է Օսմանեան նախարարներին, որ եթէ իւր ամսաթոշակները չստանայ վանքի բանալիները պէտք է յանձնի Ադանայի կուսակալին։ Օսմանեան պետութիւնը անշուշտ, նրա ծառայութիւնը գնահատելով՝ կըտար նրա ամսաթոշակները, և այդ բաւական էր Մկրտիչ կաթուղիկոսին։

Եթէ Սօի Մկրտիչ կաթուղիկոսը Գէորգ Գ. կաթուղիկոսի մահից յետոյ արգարանում էր գրելով. «Այս անգամ պարտաւորեալ չէ մասնակցել ընտրութեան ս. կաթուղիկոսին Արարատեան ս. Աթոռոյ, քանի որ նոյն ս. Աթոռն Կիլիկեան ս. աթոռն անվաւեր, զկաթուղիկոսու-

թիւնն հետեալ և հերձեալ և զժողովուրդս մեռեալ հըրատարակած է կոնդակօք վերջին դահակալին իւրոյ և ըստ այնմ՝ ձեռնադրութեան Մաշտոց տպել տուած է, և ի նոյն վերջին հանգուցեալ կաթուղիկոսէ ձեռնադրեալ եպիսկոպոսներէն ըստ այնմ երդմնագիր տուած է . . . » — արդարանալու տեղիք կարծում էր թէ ունի իւր թեմականներով չը մասնակցելու Տ. Գէորգ Դ.-ի մահից յետոյ ս. Էջմիածնում գումարուելիք կաթուղիկոսական ընտրութեան համազգային ժողովին, Տէր Մակար կաթուղիկոսի մահից յետոյ նա էլ պատճառ չունէր հրաժարուելու, վասն զի հանգուցեալ հայրապետը իւր խոհեմ և խաղաղասէր բընաւորութեամբ տարածայնութիւններին և թիւրիմացութիւններին վերջ տալու համար սիրոյ կոնդակ է գրում Սոյ և Աղթամարի կաթուղիկոսներին, եպիսկոպոսների ձեռնադրութեան երդմնագրի միջից եղծում է նոյն աթոռների վերաբերութեամբ անվաւեր և հետեալ բառերը և սկիզբն է դնում լաւ յարաբերութեան Ընդհանրական հայրապետի այս բարի ցանկութեանը արձագանք է տալիս միայն Աղթամարայ Խաչատուր կաթուղիկոսը, որը Մակար կաթուղիկոսի օժմանը իւր կողմից ներկայացուցիչ էր ուղարկել Յովսէփ եպիսկոպոս Խոստեղեանին։

Մկրտիչ կաթուղիկոսը իւր փառասիրութեամբ ու արծաթասիրութեամբ զբաղուած՝ առանց Սոի վիճակին փոյթ ունենալու թափառում էր։ Նրա կենսադրութիւնը աւանդողը (Արաքս 1894—95 եր. 120—137) գրում է. «Եւ մինչդեռ շաբաթներն ու ամիսները կը սահէին և էական խնդիրը մոռացուած կը մնար, մի օր ալ յանկարծ, Տ. Մկրտիչ կաթուղիկոս թօթափեց պատրիարքարանի լուծը, թօթափեց իւր ոտից փոշին և հեռացաւ Պօլիսէն» . . . Սուլթանին կողմէ նոր պէրաթ, մէծիտիէ շքանշան և 35 ոսկի ամսական ստանալու մասին Տ. Մկրտիչ կաթուղիկոս բարձր պաշտպանութիւն վայելեց և իր հընօրեայ բարեկամ Ճէվտէթ փաշան — արդարագատութեան նախարարը — վրիժառուի մը հաճոյքով գիտեց այս առթիւ պատրիարքարանի մէջ տիրող իրարանցումը։

«Տարակոյս չըլայ թէ Տ. Մկրտիչ կաթուղիկոսի տեսակէտով մի յաղթութիւն էր այս։ Նոր պէրաթին և առաջնակարգ շքանշանի շնորհիւ այլ ևս համարատու չէր պատրիարքին. Մկրտիչ կաթուղիկոսի գրամասիրութիւնը դայթակղական աստիճանի հասած էր. դրամն իրեն ոչ թէ միջոց, այլ նպատակ էր։ . . . Եւ մամանային այս գերակշիռ հեղինակութեան առջև ոչ միայն մոռացուեցան ազգօգուտ հիմնարկութիւնները, — ինչպէս միաբանութիւն, մամուլ, ուսումնարան ևլն, — այլ և խոնարհեցաւ կաթուղիկոսին նշանակութիւնը, անդոր մնաց իր ձայնը և այսպէս՝ ոչինչ կամ աննշան յաջողութեամբ վերջացան իր այլևայլ բարենպատակ ձեռնարկները»։ Կենսագիրը խօսելով Մկրտիչ կաթուղիկոսի արծաթսիրութեան համար ասում է. «Այսչափ միայն յիշեմ, որ իր որոշմանց և ձեռնարկներուն ազդող մի հաշիւ էր այն։ Վարժարաններ հիմնելու կամ խափանելու, հոգևորականներ ձեռնադրելու կամ լուծելու և հրամաններ շնորհելու կամ ջնջելու մէջ կը նշմարուէր նոյն շարժանքը։ Հասոյթ գանձելու համար իր ճանապարհորդութիւնները . . . վերջ չըգտան»։ Այսքան բացասական կողմերի հետ ունէր լաւ քարոզչի համբաւ, թափանցող միտք, համոզելու շնորհ և բարձր հասակ, եթէ այդ ևս կարելի է արժանաւորութիւն համարել։ Բակուրան վերջացնում է Սսի Մկրտիչ կաթուղիկոսի կենսագրութիւնը, գրելով. «Իցի՛ւ թէ Հայաստանեայց հօտին համար մի բարեգուշակ զուգադիպութիւն լինէր տեսանել Պէգասեան թռչնիկը թառած Սոյ լեռան դագաթը, մինչ Վասպուրական Արծիւը կը հսկէ Արարատի բարձանց վերայ»։

Մկրտիչ կաթուղիկոսը վախճանուեց 1894 թ. 14 նոյեմբերի և Սսի կաթուղիկոսական խնդիրը նոր շրջանի մէջ մտաւ։

Երկու Աթոռների հակառակասէր ախոյեանները, Գէորգ Դ. Էջմիածնի և Մկրտիչ Սսի, հեռացան ասպարիղից։ Ս. Էջմիածնի դահակալ Մկրտիչ Ա. կաթուղիկոս ինքն էր իւր պատրիարքութեան ժամանակ Սսի կաթուղիկոսի ընտ-

բութիւնը յառաջ մղողը, ինքն էր այժմ նախանձախնդիր՝ որ Սսի թափուր գահի համար կաթուղիկոս ընտրուի, և ընտրուեց Գրիգորիս եպ. Ալէաթճեան, որը համբաւ էր ստացել ոչ թէ տսկուն գործունէութեան, այլ պատահական գէպքերի շնորհիւ: Գրիգորիս Ալէաթճեանի չըհաստատուելով Հայաստանեայց եկեղեցին ընդհանրապէս և Սսի աթոռը ի մասնաւորի՝ բան չըկորցրին: Մենք հետեւել ենք, այժմ հանգուցեալ, Գրիգոր եպ. Ալէաթճեանի գործունէութեանը: Նրա հրատարակած «Թռչնիկ Պէգասեան» տասնօրեայ հանդէսը այն ասուպներից էր, որոնք Կ. Պօլսում յաճախ երեւում և անհետանում էին ամենեւին հետք չըթողնելով: Նրա պաշտօնավարութիւնը երգնկայում և Մշում առաջնորդական պաշտօնով շատ տեական և լուսաւոր հետք չեն թողել: (Նոյնը լինելու էր և Սսում: Մինչդեռ ս. Երուսաղէմի՝ ս. Յակովբեանց վանքի լուսարարապետ Տ. Սահակ եպիսկոպոս Խաբայեանի ընտրութիւնն ու գահակալելը ցանկալի մի գիւտ է հայ եկեղեցու համար: Սահակ կաթուղիկոսին մենք ճանաչում ենք անձամբ. նա ուսումնասէր, անբասիր և եկեղեցու իրաւանց ու կարգերի նախանձախնդիր անձն է. նա 1903 թ. մարտի 29-ին հասել է Սիս և ս. օծումն ընդունել ապրելի 20-ին մեծ հանգիստով: Օծումը կատարուել է դուրսը, եկեղեցու դաւթում պատրաստուած սեղանի վերայ: Օծման րոպէին «բաղմութիւնը իւր հրճուանքը ծափահարութիւններով է յայտնում. բոլորովին աւելորդ և նոյն իսկ անպատշաճ գործողութիւն եկեղեցական արարողութեան ժամանակ» (Լումայ 1903. մայիս-յունիս): Մենք ըստ ամենայնի համակարծիք ենք Լումայի խմբագրութեան՝ յաւելցնելով միանգամայն որ Օծումն ու ս. Պատարադը եկեղեցական խորհուրդ լինելով՝ պէտք է եկեղեցում կատարուեն խորհրդաւորութեամբ: Սակայն վերջին տարիներս եկեղեցական խորհուրդները հրապարակական հանդէսների կերպարանք են ստացել և ծափահարութիւնները այնտեղ, ուր երկիւղած լռութիւն է հարկաւոր, սովորական բան:

Սահակ կաթուղիկոսի ընտրութիւնը կատարուած էր

օրինական կարգով Սսի թեմականներէց, վաւերացած Կ. Պօլսոյ Կենդ. Վարչութիւնից և հաստատուած Օսմանեան պետութիւնից: Մենք ուրախ ենք որ Սահակ սրբազանը ընտրուեց Սսի կաթողիկոս օրովհետև նորին սրբազնութիւնը օրինաւորութեան սահմանում վերջ տուեց ա. Էջմիածնի և Սսի բազմայոյզ խնդրին, վերջ ստացան այն այլ ընդ այլոյ, դուցէ և նենգամտութեամբ տարածուած լուրերը, թէ ջանքեր են լինում Սսի կաթողիկոսութիւնը միացնել Կ. Պօլսոյ պատրիարքութեան հետ ու Տաճկաստանի անկախ կաթողիկոսութիւն հրատարակել: Սրբազան Սահակի ընտրութեամբ և օժմամբ Հայաստանեայց ա. եկեղեցու միութիւնը ամրապնդուեց: Տայ Աստուած, որ Սահակ կաթողիկոսի երկայնաւորը իշխանութեամբ հայ եկեղեցին վայելէ ցանկալի անդօրրութիւն: Սահակ կաթողիկոսը իւր օժման օրը ա. պատարագին, յիշել է ամենայն Հայոց Հայրապետ Մկրտիչ Ա.-ին:

Յօռիկ Եպիսկոպոս

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ .

ՆԻՒԹԵՐ Ս. ԳՐԳԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

I.

ԷՋՄԻԱԾՆԻ Հ. 153 ԶԵՌԱԳԻՐԸ

Էջմիածնի մատենադարանի բազմաթիւ ձեռագիր օրինակների մէջ 153 թիւը մինչև վերջի ժամանակներս համարւում էր ոչ միայն Էջմիածնի մատենադարանի այլ առհասարակ ա. Դրբի հնագոյն օրինակը: Այդ թիւը կար-